

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Kultuuriteaduste instituut
Kirjanduse ja teatriteaduse osakond

Rael Siim
Kodu- ja kodutusetunne Tõnu Õnnepalu triloogias “Mujal kodus”
Bakalaureusetöö

Juhendaja:
Mart Velsker

Tartu 2021

Sisukord

Sisukord	2
Sissejuhatus.....	3
1 Kodu- ja kodutusetunne	5
1.1 Kodu.....	5
1.2 Kodutunne.....	7
1.3 Kodutustunne	9
1.4 Ränd kodu poole	11
2 Kodu- ja kodutustunne Pariisis, Kanadas, Lõpmatuses	14
2.1 Pariisis.....	15
2.2 Kanadas.....	20
2.3 Saarel	25
Kokkuvõte.....	31
Kirjandus.....	33
Summary	35
Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks	36

Sissejuhatus

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks on uurida, kuidas avaldub kodu- ja kodutusetunne Tõnu Õnnepalu triloogias “Mujal kodus”. Tema rännud või kolimised mujale pole mitte ainult reisikirjelduses (ega ka reisikirjandus), vaid sisemised kulgemised ja isiklikud mõtisklused elust-olust. Rännak mujale tähendab uue ruumi/koha omaksvõtmist, sellest kodu kujundamist, tehes tähelepanekuid ümbritseva, enese ja elu enda kohta.

Kui triloogia nimeks on “Mujal kodus”, siis lugejana tekibki küsimus – kus on see “mujal”? Kas oma “päris kodust” mujal? Sünnikodust? Kas rännakul? Või on see veel mingi muu koht, mida veel leitud pole, kuid mis on alles koduks saamas? Hoides minajutustaja ja Tõnu Õnnepalu lahus, siis jutustaja üks hoiakutest on see, et ükskõik kuhu ta kolib või läheb, sinna enda mõtteis igaveseks, unistades uuest elust selles paigas. Võib-olla on see lootus leida kodu või hoopis asjade sügavam ja intensiivsem kogemise viis – vaatlemine ja olemine, mis tõstab ta olukordadest välja ja laseb tal seda kohta eemalt tajuda või näha. Kodu otsimine ning ränd on mündi kaks külge, mis üksteist täiendavad ja vajavad.

Muidugi on Tõnu Õnnepalu isegi rändaja ja uute paikade kodustaja. “Pariisis” on ta kirjutanud: “Ma jään rändama ühest kodust, ühest majast ja korterist teise. Igal pool on rahu ja igal pool on rahutus.” (Õnnepalu 2019a: 46) Koduotsingud läbi erinevate rännakute, koduleidmised või hoopis kodutunde puudumine on Õnnepalu loomingus üsna tihe teema – autor on suuresti enda loominguga üles ehitanud tõigale, et tema rännakutest (nii kodu- kui välismaal) sünnivad erinevad teosed. Autor on ka iseenda kohta öelnud, et harrastab “siseemigratsiooni”, st rändurina koduriigi äärealadele (provintsi, metsa) kolimist ja läbi selle ka rändamist iseendasse (Õnnepalu 2011: 91). Üks paralleel “Lõpmatusele” võiks olla “Paradiis” (2009), kus meenutatakse enda endist, kõige tõelisemat kodu Hiiumaal. On teatud kohad, mis Õnnepalu inspireerivad ning kust teoseid on ka sündinud: Pariisis või Pariisist (“Piiriik”, “Raadio”, “Harjutused”, “Pariis”), Kanadast (“Aaker”), Vilsandist (“Lõpetuse ingel”, “Lõpmatuse”), Belgiast (“Flandria päevikud”), Esnast (“Mandala”, “Kevad ja suvi ja”).

Töö toetub fenomenoloogilisele teorialele, mis lähtub meie teadvuse kogemuses olevate fenomenide uurimisest – kuidas tajub inimene olukordi, asju või fenomene ning kuidas need avalduvad tema teadvuses. Niisiis töö keskendub teoste minajatustaja kodu- ja kodutusetunnetele triloogias “Mujal kodus”. Teorias tuginen suures osas Leo Luksi koduteemalistele artiklitele, mis toetuvad Husserli filosoofiale, avades kodu- ja kodutustunde ilmnemisi Eesti kirjanduses.

Tartu ülikooli bakalaureusetöodes on varasemalt Tõnu Õnnepalu uurinud näiteks Maarja Helena Meriste (“Võõras kõne Tõnu Õnnepalu “Hinnas””) ja Helle Ly Tombergi (“Soolisuse kujutamine Tõnu Õnnepalu proosaloomingus...”).

Põhiküsimused, millele selles töös vastuseid otsin, on:

- 1) Kuidas kujutatakse ruumi ja kohta “Pariisis”, “Aakris” ja “Lõpmatuses”?
- 2) Kuidas avaldub kodutunne “Pariisis”, “Aakris” ja “Lõpmatuses”?
- 3) Kuidas avaldub kodutustunne “Pariisis”, “Aakris” ja “Lõpmatuses”?

Töö on jagatud kaheks suuremaks peatükiks: teooria ja empiirilise analüüsi osaks. Teooria omakorda jaguneb neljaks alapeatükiks: kodu, kodutunne, kodutustunne, ränd kodu poole. Esimeses alapeatükis nimega Kodu toetun põhiliselt geograaf Yi-Fu Tuan ideedele ruumist ja kohast, mis loob teoreetilise alusraamistiku kodu mõistmiseks. Kui ruum on midagi hägusat, siis koht on juba mingi teatud emotsionaalse sidemega. Edasi liigun kodu mõiste juurde – mis teeb kodust kodu (identiteet, emotsionaalne seotus, intiimne paik jne). Teine alapeatükk keskendub kodutundele, milles toetun Leo Luksi koduteemalistele artiklitele, mis omakorda toetuvad Husserli fenomenoloogilisele teorialele. Kolmas alapeatükk keskendub kodutustundele, milles samuti põhiliselt toetun Leo Luksi koduteemalistele artikliteseeriale. Neljas alapeatükk keskendub rännu-temaatikale, mida võib vaadelda kodutustunde ühe tahuna. Toon välja erinevaid lähenemisi sellele: näiteks eksistentsiaalse migratsiooni mõiste ja koju rändamise temaatikat kirjanduses. Bakalaureusetöö teises peatükis analüüsin toetudes esimeses peatükis avatud teorialele triloogia “Mujal kodus” teoseid. Teine peatükk jagunebki olenevalt teosest kolmeks: Pariisis, Kanadas, Saarel.

1 Kodu- ja kodutusetunne

1.1 Kodu

Inimene viibib igal enda elu hetkel mingis ruumis, mida ta ei pruugi alati isegi teadvustada. Seda ruumi võib nimetada riigina, linnana, linnaosana, majana, loodusena, linnaväljakuna ja nii edasi. Ruumi defineerivad erinevad objektid ja kohad (Tuan 2001: 17). Objektile on teatav tajutav tekstuur ja geomeetrilised omadused. Ka koht on objekt. Kui ruumis on meil võimalik vaid liikuda kohtade/objektide poole või neist eemale, siis kohas on võimalik elada. (sammas: 12–14) Ruum annab kohale tema konteksti (Relph 1976: 8).

Koht on midagi rohkemat kui geograafiline punkt – tal on tähendus ja väärtus selle inimese jaoks, kes mingit paika kohaks peab (Tilley 1994: 15). See protsess võib avalduda mitmel moel. Esiteks kui koht on meile täielikult tuttavaks saanud (Tuan 2001: 73). See toimub aja jooksul, kus igapäevased, mittedramaatilised tegevused ja sündmused loovad koha päevast päeva läbi aastate. See on segu erinevatest vaatepiltidest, helidest, lõhnadest, erinevatest loomulikest ja kunstlikult tekitatud rütmidest, mis inimese elu loovad (sammas: 184) Tim Cresswelli järgi on teiseks võimaluseks paigad, kuhu inimene ise väga tugevalt panustab tähendust – näiteks kodumaja või isamaa (Luks 2013a: 409–410).

Kõiki ruume, mis on saanud kohtadeks, ei saa hakata nimetama automaatselt koduks, kuid kodusid on (tänapäeva) inimesel elu jooksul üldjuhul rohkem kui üks (ja neid võib olla samal ajal mitu). Tihti pannakse võrdusmärk kodu omamise ja kodutunde vahele. Veel võiks lisada, kuidas toetab arhitektuur kodu loomise protsessi. Juhani Pallasmaa järgi on mõistete “kodu” ja “maja” eraldamine modernse arhitektuuriteaduse üks alustalasid (2008: 156). Nende vahe on selles, et maja on objekt, mis asub ja on osa ümbritsevast ruumist, kodu on aga emotsionaalne side selle konkreetse kohaga, seal elavate inimestega või ümbruskonnaga (Dovey: 1985: 34). Kodu mõistetakse üldjuhul elukohana: maja või korterina, mis pakub nii füüsilist kui ka

psühholoogilist kaitset, turvatunnet, eneseväarikust ning see võib ka väljendada elaniku majanduslikku ja ühiskondlikku staatust. Koduna võib veel tajuda naabruskonda, linnaosa, riiki või eriti avaralt tervet maailma, millega seostuvad eri kujutluspildid ja kultuurilised tähendused, mis annab kodule abstraktsema ja emotsionaalsema mõõtme. Kodu luuakse pidevalt ning kodukogemus muutub vastavalt elukäigule. (Hukka 2020: 952) Kodu tähendus võib näiteks kaduda, kui puuduvad või sealt lahkuvad õiged inimesed (Tuan 2001: 140).

Kodu on üks osa inimese identiteedist, millele saab omistada ruumilist ja ajalist identiteeti. Kodu ruumiline identiteet tuleneb nii sotsiaalsetest struktuuridest kui ka meie vajadusest identifitseerida end ühe konkreetse paigaga. Kodu ajaline identiteet tähendab seda, et indiviidi identiteet on avaldub läbi minevikusidemete – küsimuste „kes me oleme?“ ja „kust me tuleme?“ kaudu. Üks füüsilise ruumi eesmärke on olla mäletamist hõlbustav vahend ning läbi mineviku tundmise, saame me hõlpsamini vaadata tulevikku. (Dovey 1985: 40–43) Samal ajal on kodu seotud inimese mina-identiteediga, pakkudes kohta eneseteostuseks, eraelu elamiseks ja intiimsuhete jaoks, mis on tähenduslikud ja tugevad sidemed pere, sugulaste, sõprade, naabritega. Antropoloogid Nigel Rapport ja Andrew Dawson on öelnud, et inimene on kodus siis, kui ta viibib keskkonnas, milles teeb argiseid, kindlaks kujunenud toimetusi ning see tegutsemine omakorda väljendab tema identiteet. Lisaks võib veel öelda, et kodu on koht, kus inimene saab otsustada millised on tema väärtused ja sobilikud käitumisviisid. (Hukka 2020: 952–953) Tõnu Viigi järgi on kodu-kohal omadus pakkuda mugavust, identiteediloomet ja minasuse säilimist (Luks 2013a: 410).

Yi-Fu Tuan nimetab kodu intiimseks kohaks (2001: 144). See koht on paik, kus inimese vajadused on rahuldatud ja tema eest hoolitsetakse, kusjuures paik võib tunduda intiimsemana pigem talvel, kus kodu toimib selgemalt varjualusena. Intiimsed kohad on loodud intiimsete kogemuste läbi, mida ei saa isegi väga täpselt kirjeldada. Selleks võib olla näiteks naeratus või puudutus, mis lisavad sündmusele eristuva tähenduse. (Samas: 137) Väga intiimseks paigaks nimetatakse internaliseeritud kodu. Tegu on kohaga, kuhu on välja jõutud niivõrd, et seda ei ole mõtetki enam defineerida, sest see on niivõrd iseenesestmõistetav. Seda võib nimetada Relphi järgi eksistentsiaalseks seesviibimiseks või kohalikkuseks (*existential insideness*). (Soovik 2013: 101)

Olla seotud kohaga või kohtadega ning omada nendega tähendusrikkaid sidemeid on miski, mida inimene sügavalt vajab. See on samasugune baasvajadus nagu seda on vajadus luua sidemeid teiste inimestega. Side kohaga väljendub teatud paigatadmistes, aga ka selles, et koha eest kantakse hoolt ning muretsetakse selle käekäigu pärast. (Relph 1976: 37–41) Eksistentsiaalne seesviibimine on täielikult paigas sees elamine ning sidumine end sellega. See tähendab, et ollakse täielikult aktsepteeritud paiga poolt ning aktsepteeritakse seda paika. See on sügav sisemine teadmine, et inimene sellesse kohta kuulub. (samas: 55)

1.2 Kodutunne

Edmund Husserli peetakse fenomenoloogilise meetodi loojaks, tema ideid arendasid Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre ja Maurice Merleau-Ponty. Fenomenoloogia on meie teadvuse kogemuses olevate asjade ehk fenomenide uurimine – kuidas tajub ja kogeb inimene asju ja olukordi, kuidas see kogemus või asi avaldub tema teadvuses ning milline on selle kogetava asja tähendus. Fenomenoloogia üritab tõe välja uurida, lähtudes sellest, kuidas asjad meile näivad. (Viik 2009: 216)

Edmund Husserli järgi raamib meie kogemust eluilm, kuhu kõik üksikkogemused asetuvad. Eluilm jaguneb kogemuses samaaegselt kaheks: kodu- ja võõrilmaks (Luks 2014a: 732). Kodususel on kaks põhilist struktuuri elementi: ruumiline ja intersubjektiivne. Ruumiline element seisneb paiga tuttavlikkuses ja turvalisuses; see on kõige püsivam koht. Intersubjektiivne element on koduilm kui kellegagi koos olemise koht, turvalise ja intiimsena kogetud koosolemise viis. Tänapäeval peetakse intiimseks üksuseks perekonda, aga ka sõpru, keda võõrustatakse enda kodus, ja mille tulemusel võimendavad ruumiline ja intersubjektiivne element teineteist (Luks 2013a: 413–414). Kodusus vajab implitsiitse tähenduspaarilisena võõrust (Luks 2014a: 732) ning sujuv üleminek kodususe ja võõruse vahel iseloomustab nii ruumilist kui ka intersubjektiivset elementi (Luks 2018: 178). Ka inimesed saab jagada tuttavateks, kodukaaslasteks ja võõrasteks (Luks 2013b: 1114).

Leo Luksi järgi seisneb kodusus igapäevases toimivuses, mis hoiab käigus argielulisi viitseoseid (2013a: 412). Argielu toimib fenomenoloogia terminites nii: kodusus toimib horisondina, ehk

taustana, mida ei panda tähele; võõrus tekitab seevastu horisondi tõrkeid, sealhulgas kodutust. (Luks 2014b: 1600). Luksi järgi on kodutus subjektiivselt kogetav oluline ajaliselt püsiv kodusuhorisondi tõrge (Luks 2018: 178). Kodusus on aga seotus kohaga ja seal asuvate lähedaste inimestega, mis toodab kogemuse stabiilsust, tekitab turvatunnet ja meeleolusid, millel on potentsiaal inimest õnnelikuks teha (Luks 2013b: 1114). Kodutunnetuse aluseks peetakse lapsepõlvkogemust. Relphi järgi saab lapsepõlvkodus väike inimene end ja ümbritsevat maailma avastada, omandades suure tähendusrikkuse (1976: 11).

Kodutunne on inimeseks olemise keskpunktis (Tuan 2001: 128). Epp Annus kirjutab, et kuigi kodu on kodumaal, võib ka välismaal tunda end nagu kodus, kuid seal siiski puuduvad kaks kodutunde alustala: kohalolu tunne ja juba-olnu tunne, milleks on side iseene minevikuga. Need kaks tunnet on omavahelistes suhetes – kohalolu tunne juurdub, kui juba-olnu tunne on seda toetamas. Kui inimene loob kodu võõrsil, siis selles kodus puudub ajaline ulatus. Juba-olnud hakkab tekkima mingist konkreetsest punktist aegamööda, mistõttu võõrsilkodu jääb päriskodu kõrvale kui rõhutatud eemalolek. Annuse järgi peaks kodutunne endas hõlmama nii looduslikku, inimlikku, isiklikku kui ka rahvuslikku. Samuti võib kodutunne olla pigem seotud kogemuse kui kohaga, näiteks lapsepõlvemälestused. (Annus 2003: 1250–1252)

Võib öelda, et kodutunne seisneb eelkõige turvatundes, tuttavlikkuses, kuuluvuses ning kontrollis, mis võivad muutuda iseenda vastanditeks, kui kodu ei täida inimese ootusi. (Hukka 2020: 952) Seda võib seostada nii põgenikega, kes ei saa luua seda kodu, mida migreerudes loodeti. Lisaks võib see tekitada laiemat, eksistentsiaalset kodutusetunnet, mida valdavalt võib seostada lääne ühiskonnaga, kus toimunud/toimumas väärtuste pihustumine, üha kasvav kiirus elus, infoplahvatus, linnastumine, ebakindlus tuleviku suhtes. (Luks 2013b: 1119–1123) Luks rõhutab, et kodustunne ei saa olla kogu inimese elu valdav horisont, see vajab toimimiseks implitsiitse paarilisena võõrust, st inimese elus vahelduvad kaks kogemust – kodused kogemused võõra kogemistega (Luks 2014a: 732).

1.3 Kodutustunne

Eksistentsiaalse seesviibimise ja väljasviibimise vahe on selles, et väljast on võimalik vaadelda, sees olles aga oled osa paiga kogemisest ja selle kogemustest. See tähendab, et mingi teatav eraldumine ja vaatlemine on eksistentsiaalse kodutuse aluseks. See vahe ei tähenda, et see on selgepiiriline ja lõplik – inimesel on võimalik alati liikuda nende kahe oleku vahel. See kõik oleneb subjekti kavatsustest ja eesmärkidest, kuidas ta erinevaid tsoone jagab: kui ta peab enda koduks enda korterit/maja, siis jääb kõik muu välja (tänav, linnaosa, linn); kui ta keskendub enda linnaosale, siis kõik teised linnaosad jäävad välja jne. (Relph 1976: 50) Kodususkogemuse paariliseks peetaksegi võõrust, mis jagab inimese eluilma koduilmaks ja võõrilmaks, ning inimene pendeldab nende kahe vahel sujuvalt. (Luks 2019: 785)

Eksistentsiaalseks kodutuseks võib nimetada olekut, kui inimene tunneb ebamääraselt kogu aeg end väljas asuvat, tunnet, et ta ei kuulu otseselt kuhugi. Iga päev võib leida inimene end häirituna, et tal pole asu, pole paika mida kutsuda koduks. Kuigi eksistentsialism ja selles esinev kodutusetunne kasvas välja Teisest maailmasõjast, siis tänapäeval võib öelda, et eksistentsiaalne kodutus on pigem seotud igapäevaeluga, kui kriisidega. (Arnett 2011: 41)

Sõna “kodutus” on laetud sõna, mis maalib mentaalse pildi inimesest, kes on kaotanud töö, raha, sotsiaalse staatuse ja füüsilise ruumi, mida koduks peab. Kodutus kodus aga võib tekkida reaalseste probleemide korral, mis kodus esinevad (nt koduvägivald) (Luks 2019: 785). Lisaks esineb veel vaimne kodutustunne ehk teatud sisemine olek, kus ollakse justkui piiri peal – otseseid probleeme nagu pole, aga päriselt kunagi kodus ka end ei tunta. Vaimse kodutustunde tunnusteks on seotusetus, võõrandumine inimestest ja kohtadest, kodutusest, maailma ebareaalsena tajumine ja mittekuulumine (Relph 1976: 59–51). Lisaks veel kodutunde puudumine ja kodusust loova kogukonna loomise võimatus (Luks 2013a: 402) Leo Luks defineerib kodutust läbi fenomenoloogilise hoiaku nii:

Kodutus on subjektiivselt kogetav oluline ajaliselt püsiv kodusushorisoni tõrge. See tõrge võib ilmneda mistahes koduilmata tasandil või aspektis (nii ruumilisel kui intersubjektiivsel viisil; nii tõrkenähtis kitsamalt kodus kui kodususes laiemalt, nt kodumaatusena). See ei tähenda, et inimene peab tingimata oma kogemust “kodutusena” mõistestama või üldse mõistestama. Kodutus võib esineda ka ülejäänud

kogemust “värviva” meeleoluhorisoncina, nii et inimene tunneb pidevalt, et midagi on viga, kuid ei oska või ei proovigi seda nimetada. (2013a: 415)

Kodutus on niisiis igapäevase kodusushorisoni tõrge, mida me tähelegi ei pruugi panna. Tõrget defineerib Luks kui olukorda, mis oli kogemuses horisoncina teadvustamatu, kuid muutub teadvustatud objektiks (Luks 2014a: 732). See on justkui taust, millega me seostame end harjumuslikult-automaatselt – näiteks igapäevaelus ei pane me otseselt tähele, et meil on oma korter; kui aga see korter kaoks, täheldaksime me seda kohe (Luks 2014b: 1600). Kodutus on ajaliselt püsiv, seda pole võimalik mingite konkreetsete ajavahemikega fikseerida (Luks 2013a: 417). Sama seost võib täheldada rännuga – kodutunnet ei teki, kui me ei käiks vahepeal kodust väljas (ükskõik mis tüüpi rännul). Ilma avaliku ruumita ei saaks olla privaatset ruumi, ilma kodutuseta ei teaks me, mida kodu tähendab (Dovey 1985: 48).

Kodutustunne intersubjektiivselt võttes tekib näiteks siis, kui pole leitud enda kõrvale õiget partnerit või kui on probleemid pere või sõpradega. Muidugi võib üksi elamine ja olemine olla inimese teadlik valik. (Luks 2013a: 420). Ruumiline tõrge võib avalduda, kui inimese elupaik tundub võõras või see ei toeta identiteeti, ei võimalda suhteid ega sidet ajalooaga (Luks 2019: 787).

Kirjandusteostes on kodutuskogemus seotud konkreetse probleemi või motiiviga, millega saab teost tõlgendada (nt kodu tegelik puudumine või kaotamine, sunnitud pagulus või vangipõlv, naasmine pika äraoleku järel võõraks jäänud koju), kodus aset leidev kodutuskogemusel aga puudub konkreetne probleem. (Luks 2019: 785) Leo Luks on kirja pannud kadunud kodu ilmlemise tüpoloogia eesti kirjanduses, milleks on a) igatsev mälestus (lapsepõlve)kodust, b) kodu hävimine, c) äraigatsus ja rännukihk, d) võõra saabumine ja võõrsile siirdumine ning e) kodutus kodus (Luks 2014a: 736–740). Luks väidab enda koduteemaliste artiklite seerias, et kodutus on (eesti) kirjanduses loomulik olek, kus poeet ei leia endale asu (Luks 2019: 797). “Looming asetab poeedi elutsema argielu tõrkesse, igavesse pagendusse, kus kodu saab ilmned üksnes kadunud koduna,” kirjutab ta (Luks 2014a: 744).

Kodutus võib anda inimesele paradoksaalselt ka motivatsiooni – näiteks rännuks kodu poole. Kodutus kannab endas lõpetamatust, mis otsib alati võimalusi tulevikuks, uusi inimesi ja projekte. See hõlmab endas ka loomingulist rahutust, mida võib kutsuda elusolemise ja elujõulisuse tundeiks; lisaks võib see rahutus kanda inimese seiklustel või anda igale kogemusele

seiklusliku tähenduse, mis omakorda võib sütitada heaolutunnet. (Todres, Galvin 2010: 3) Üksi reisimine võib samuti mõjuda nii, et meeled on ärgsalt teravad. Uues kohas, desorienteerituna või isegi hirmununa, tekib elus olemise tugev tunne (Kõvamees 2013: 89).

1.4 Ränd kodu poole

Tõnu Õnnepalu kirjeldab oma loomingus enamjaolt enda rändamisi mööda erinevaid maju, linnu, maid. Rännakumotiivi võib vaadelda ühe kodutuse tunnusena. Ränd võib olla reis teise riiki, teise linna, aga rändu võib ka mõtestada kui liikumist igapäevasemate, kodust väljaspool asuvatesse ruumidesse – poodi, tööle. Tõnu Õnnepalu ise on ühes enda intervjuus öelnud, et inimene on vastuoluline olend, kes ühelt poolt on nomaad, kes on alati ümberasunud või ümberasumisel, aga teiselt poolt suur kojuigatseja ja kodus olija:

Koduigatsuse teema tuleb siis üles, kui kodust ära lähed ja rändad. Kui ei rända, siis ei saagi teada, mis see kodu üldse on. Ja jällegi – kui sul üldse kodu ei ole ja ainult rändad, siis sa ei teagi mis see rändamine õieti on. (Kärdla Linnaraamatukogu 2020)

Et elada täielikult, vajab inimene nii rändamist kui ka naasmist (Dovey 1985: 46). Pikalt ühes paigas viibimine annab inimesele võimaluse paika intiimselt tundma õppida, kuid intiimse kogemuse täielikkus saab toimuda vaid juhul, kui ta suudab seda näha ka väljastpoolt, vaadates enda kogemust distantsilt (Tuan 2001: 18). Olles liiga kaua ühes paigas, võib see tekitada melanhooliat ning koha ahistavat tunnet; olles aga liiga kaua võõrsil, võib inimene tunda nostalgiat kodu järgi (Relph 1976: 42).

Tänapäeva inimesed lahkuvad kodust mitmetel põhjustel. Ilmselt on eriti aktuaalne migratsioon, mis on vältimatu (sõjad, looduskatastroofid, tugevad sotsiaal-majanduslikud põhjused). Psühholoog Greg Madisoni järgi on veel olemas eksistentsiaalne migratsioon, mille puhul inimesed lahkuvad kodust, et leida enda identiteet, kuid neil on alati võimalus ja vahendid, et naaseda ning tagasi asuda (2006: 2). Põhilised eksistentsiaalse migratsiooni motiivid, miks inimesed kodust või kodumaalt lahkuvad, on:

1. probleemid iseenda identiteediga;
2. probleemid kuulumisega;
3. isiklikud tunded (rohkema ruumi vajadus, iseseisvus, vabadus, valikuvõimalus);
4. laiemad põhjused (näiteks filosoofilised või spirituaalsed tõekspidamised);
5. soov midagi teistsugust ja uut kogeda;
6. tähenduslikud suhted kodustega, kodune olukord ning probleemid koju tagasitulemisega. (samas: 9–10)

Kodu võibki vaadelda puhkepaigana, kuhu naastakse oma rännult – see on paik, kus inimese energia ja vaim uuenevad enne järgmist minekut (Dovey 1985: 45). Kodu on täis niivõrd igapäevaseid objekte, mida isegi igapäevaelus ei märgata (Tuan 2001: 144). Selle olukorra muutmiseks võib olla vajalik mujale rännata, mis aitab inimesel enda kodu paremini näha ja tähele panna. Mujale mineku protsessi kaudu toimub iseenda ruumi ja ka olemuse ümber mõtestamine. Leo Luks nimetab reisimist üheks toimivamaks tehnikaks kodu pühitsemisel (Luks 2018: 179). Ränduril, võrreldes hulkuriga, on kodu kuhu naasta, aga ta pole seal paigalpüsija, selles mõttes asetub ta kodu ja võõruse piirile (Luks 2014a: 738). Tõnu Õnnepalu ise kirjutab sellest vastuolust “Pariisis”:

Jään hulguseks ja ränduriks, kuigi olen samas südameilt maailma kõige suurem kodusistuja. Aga see kodu võib olla ükskõik kus. Peaasi et on. Kuhu tulla ja kuhu peitu pugeda. (Õnnepalu 2019a: 108)

Kojutuleku kogemuse käivitamiseks on esiteks vaja viibida võõrsil, kodust eemal – nii ruumiliselt kui ka intersubjektiivselt (selleks tuleb olla võõrsil üksi). Teiseks on vaja, et eemalviibija teadvustaks enda seisundit, objektiviseeriks kodu (selleks on vajalik teatud ajaline distants). Kolmandaks tingimuseks on koduigatsus, tahe naasta tagasi koju. Kui aga kojutulek on kätte jõudnud, siis naasmine tuttavasse osutub pidulikuks sündmuseks. (Luks 2018: 178–179)

Luksi sõnul peaks kirjandusteos kirjeldama vaid kojutulekut, mitte kojujõudmist ennast. Kojutuleku võtte struktuursed-temaatilised võimalused, mis avanevad eesti kirjanduses, on järgmised:

- 1) kujutada teekonda, koduteel viibimist ning teelise pühalikku ootusärevust ja kojujõudmise lubadust;

- 2) muuta tekst kojukutseks, kus saab jätta kõrvale saabumisega seotud probleemid, ning esitada kodu idüllilisena;
- 3) kirjutada kojutulekust tulevikulubadusena või täitumata võimalikkusena (nt pagulas-kirjandus);
- 4) kirjutada kojujõudmise hetkest, peatuda kodulävel ning jätta kujutamata taaskodunemise raskused, lõhe ootuste ja tegelikkuse vahel. (Luks 2018: 194–195)

Traditsioonilise Hegeli filosoofia kohaselt on koha ja rännu süntees kodu-fenomeni sügavam kogemine. Koht ja ränd on omavahelises dialektilises suhtes, mõlemad on kodu erinevad kogemisviisid – kodus-olemise-tunne ja kodu-järgi-ihkamise-tunne. Kodus-olemise-tunne on teadvustamatu ja iseenesestmõistetav, kodu järgi ihkamise kogemus on idealiseeritud ja teadvustatud. (Dovey 1985: 46) Kuid on ka kodust äraigatsus, mis on rohkem kodutusest kodus motiveeritud: ollakse küll tuttavas ja turvalises kodus, kuid igatsetakse mujale, võõrsile (Luks 2014a: 738).

Elame liikuvast ja muutuvast maailmast, seetõttu võib ka kodu vaadata kui liikuvat ja muutuvat kohta. Enese võõrandamine oma kodupaigast, võib viia kodule veel lähemale, tundes tõelist kuuluvustunnet. Nii et ränd võib pakkuda võimalust enese paremaks tundmaõppimiseks. (Hukka 2020: 953) Ja samal ajal võib ränd pakkuda sisekaemusi. Tõnu Õnnepalu on kirjutanud esseekogumikus “Ainus armastus” (2011) sellisest nähtusest nagu siseemigratsioon, mida ta ka ise on viljelenud. Selles on nii rännu kui ka paigalejäämise mõtet: saab migreeruda enda koduriigis kuhugi äärealadele (nt provintsi) või elu äärealadele (valvuriks, katlakütjaks), kuid samal ajal võib “sise” tähendada emigratsiooni iseendasse, endassesüüvimist, vaimset rännakut. (Õnnepalu 2011: 91)

2 Kodu- ja kodutustunne Pariisis, Kanadas, Lõpmatuses

Üks põhilisi teemasid, mille ümber Tõnu Õnnepalu looming tiirleb, on mujale minek või rännak ning sellest paigast kirjutamine, mida kogetakse, nähakse või tuntakse. Läbi selle paiga avaldub erinevaid külgi temast endast ja tema minevikust või unistustest, aga ka universaalsemalt inimesest üldiselt. Näiteks “Flandria päevikus” kirjutab ta, et ruum ja koht on määravamad, kui inimesed arvavad (Õnnepalu 2007: 38). Tiina Kirss nimetab sellist rändamise ja sellest kirjutamise protsessi justkui omamoodi loomeinkubaatoris viibimiseks (2020: 345). Seda on ka Õnnepalu (Tuglas-seura 2020) ise öelnud: “See koht kus ma olen, see viib mind mingisse uude seisundisse ja võimaldab justkui uurida mingit osa endast ja inimesest, mis raamatus siis esile tõstetakse.” Ta ütleb ise, et tema kirjanikumeetodiks on aknast välja vaatamine ning kirjutamine sellest, mida seal näha. Nii otseselt, kui kaudselt. Ning et tema eesmärk ei ole olnud kunagi geograafilist või etnograafilist teksti kirjutada. (Kärdla Linnaraamatukogu 2020)

Antud Õnnepalu “Mujal kodus” teosed viivad koduotsingutele ja -leidmistele Pariisi, Kanadasse ja lõpuks saarele nimega Lõpmatus. Käsitlen neid kolme teost ühe tervikuna. “Pariisis” rännatakse tagasi noorpõlvradadele, “Piiririigi” kirjanikku otsima, külastades märgilisi kohti Linnas. “Aaker” viib lugejad väliseestlaste juurde Kanadas, täpsemalt Muskoka järve ääre, väliseestlaste skautide laagrisse ja Heino Jõe suvilasse. “Lõpmatus” on aga mõtteline punkt rännule, rännusuvele ning võib öelda, et välja on jõutud koju, ühele Eesti saarele, aga ka sügavamas tähenduses – oma päris koju. Ränd, kodust eemal olek, kaugemalt perspektiivi saavutamine – see võib olla kodutusetunde üks avaldumisi. Antud triloogias on tunda, et liigutakse mingi eesmärgi poole – toimub ränd kodu poole.

Pariisi võib autori jaoks loominguliselt inspireerivaks pidada, sest teatavasti on Tõnu Õnnepalu (Emil Tode) esikteose “Piiririik” (1993) tegevus põhiliselt just selles linnas. Ka “Harjutused” (2002) ja “Raadio” (2002) on seotud Pariisiga. Vilsandist on Loomingu Raamatukogu sarja kuuluv “Lõpetuse ingel” (2015). Tõnu Õnnepalu ise ütleb, et Vilsandi saar on olnud lapsepõlvest peale tähtis, olles nooruses kättesaamatu unistus ning nüüd seda enam, olles ise seal elanud.

Pariisi ja Kanadasse on tahtnud lihtsalt reisida, arvates, et küllap midagi seal ees ootab, millest jutustada. Kuhugi minek on justkui peegel, mis midagi sisemaailmast avada suudab. (Tuglas-seura 2020)

Õnnepalust rääkides ja kirjutades peaks mainima sellist mõistet nagu kirjanduslik maailm või *mindscape*. Laiemalt avab seda Brita Melts “Paradiisi” näitel, kuid kindlasti saab seda ka rakendada “Mujal kodus” triloogiale, kus avalduvad autobiograafilised maastikud ning samal ajal ka meelelised kujutlused, elamused, mälestused, unistused (2014: 511) Toon selle käsitluse siin välja, sest rääkides Õnnepalu teosest räägitakse Õnnepalust endast. Ta ise ütleb selle kohta nii, et igasugune kirjutamine on ikkagi fiktsioon, ükskõik kui pihtimuslik ta ka ei oleks ning tõelähedus on lihtsalt üks tema loomingu taotlustest (Tuglas-seura 2020).

“Pariisi” tagaküljel on kirjaniku enda sõnadega öeldud nii: “Need pole reisiraamatud, need on koharaamatud, ühest maailma kohast maailma ja iseendasse vaatamise raamatud. Võib-olla ka koduotsimise raamatud. Sest kus see inimese kodu siis õieti on, kas kuskil paigas maailmas, iseendas või hoopis kusagil sealpool maailma ja ennast? Kõigis neis mujal-kodudes kohtab muidugi ka nende paikade teisi asukaid: inimesi, taimi, loomi, linde, raamatuid, mälestusi, kummitusi ja muid vaime. Sest kõik paigad on ju asustatud enne meid.”

2.1 Pariisis

Pariis on teada-tuntud linn, mis on läbi aegade mõjutanud erinevaid kirjanikke, mõtlejaid, kunstnikke. Kui rääkida peategelasest kui Õnnepalust, siis ka Pariisi nimetab ta enda sünnilinnaks, kus ta 25 aastat tagasi uuesti sündis (sellest ka teose alapealkiri) (Pärn 2019). Seda paralleeli võib tuua “Piiririigiga”, mis 2018. aastal (teose kirjutamisaastal) sai 25-aastaseks. Õnnepalu ütleb Joonas Hellermaale antud intervjuus, et “Piiririigi” kirjutamise ajal midagi juhtus temaga seal linnas, see avas ta silmad (samas). “Pariisis” ütleb jutustaja, et see Linn on paik, kus ta end esimest korda nägema hakkas (Õnnepalu 2019a: 17). Jääb mulje, et nüüd naastakse justkui viimast korda Linna, et öelda hüvasti sellele Linnale ning minevikule ning ammutada vajalik jõud, et reisida edasi enda tuleviku, vanaduse ja surmapaiga poole (Õnnepalu 2019a: 22).

Pariis kohana on isiksustatud kujul peategelaseks muutunud (nimega Linn), kellega jutustaja justkui pidevalt dialoogis on. Linn näitab enda erinevaid palgeid, mida jutustaja jälgib ja läbi selle avalduvad tema mälestused ja unistused selles linnas. Pariis linnana või tähendusliku kohana ongi väga eripalgeline jutustaja jaoks: näiteks ütleb ta, et Pariis on universum, mis süstib elutahet ja elutrotsi samal aja (Õnnepalu 2019a: 58). Pariis on Jumala linn, kehade oratoorium ja missa (samas: 100). Ta lubab olla inimesel hull ning seda hullust saab nendes lõpututes korterites varjata (samas: 81). Linnas saab liikuda anonüümselt ja samal ajal justkui laval, olles puhas silm, kõrv, tunne (samas: 74). Ja samas on Linn koletis, kes paneb naeratama ja unustama (samas: 162).

Jutustaja ütleb, et armastab Pariisi. Aga see ei ole ühene armastus – see tähendaks armastada kõiki neid prügihunnikuid, seda suurlinna haisu, neid kodutuid, kes oma tekke üle pea kisuvad. See armastus Linna vastu on pigem tunne, et Linn suudab tõestada igal sammul, et inimene on õnnelik, kui ta juba omab “ühte ust, ühte aknavaadet, võib-olla isegi rõdu, võib-olla isegi aeda, igal juhul tänavat, millele sa astud, kui oma korteri uksest ja majauksest (mõlemad langevad su taga ilusti lukku!) välja tuled.” Selline vastuolulisus teebki selle Linna armastusväärseks. (samas: 90–91)

Kodutunde loovad igapäevased toimingud ja kohad, mis loovad minasust. Näiteks Õnnepalu jaoks on sellisteks paikadeks (nüüdseks oma ukseid sulgenud) Accatone kino või “oma” kivipingid, kus talle istumas meeldib käia. Oma kodu võrdleb ta Solesmes’i kloostriiga, kuhu talle reisida meeldiks. Kohad, mis veel esile tulevad on Montsouris’ park, Luxembourg’i park, Le Monde’i ajalehekioskid. Muidugi ka oma kunagine aken üliõpilaslinnakus – eriti, et tuldi enda noorusega hüvasti jätma (Õnnepalu 2019a: lk 158). Kodutunde loomist selles Linnas võrdleb jutustaja ämblikuvõrguga, kus iga “ämblik” endale oma Linna koob. Kõik need tähtsad igapäevased ja vähem igapäevased kohad jäävad selle võrgu niitidele ning kodutunde loob lihtne teadmine:

Selleks peab olema elukoht. Korter. Ja teadmine: ma elan siin. Lihtsalt elan, mitte ei tulnud linna vaatama. Mis siin vaadata on? Mitte midagi. Ainult seda kõike. Aga selle kõige nägemiseks peab olema ämblik, kes oma niite mööda oma pesast välja ja pessa tagasi vudib. Nagu teisedki. (Õnnepalu 2019a: 25)

Kodutunne on miski, millel on potentsiaal inimest õnneliku(ma)ks teha. On tunda, et oma vanas kodulinna, Pariisis, tunneb peategelane end õnnelikult. Näiteks ütleb ta: “Pariis teeb mind

õnnelikuks. Kuigi olen seda vihaselt eitanud ja kuigi ma olen siin palju kannatanud. Ikkagi teeb.” (Õnnepalu 2019a: lk 17) Seda tunnet mainib Õnnepalu ka “Pariisi” raamatuesitluses, et seekordsel reisil armus uuesti sellesse linna, kui mitte üldse esimest korda, sest alati on sealne olek raske olnud (Pärn 2019). Kuid ometi ei saa ta Pariisi jääda, kuigi see suur osa tema identiteedist ja minevikust on (Õnnepalu 2019a: 22) Selles juba-oldud linnas on tunda, et jutustaja elab hetkes ja on teatavas rahuseisundis:

Eile jõudsin kohale. Minusse asus äkki vaikus. See ei üllatanud mind, aga tuletas meelde. Et seda on enne ka olnud. Et nii see õieti käibki. Lähed läbi Linna nagu läbi heinamaa. Tuul puhub, rohi liigub. On muidugi Linn, mitte heinamaa. On autod, nende müra ja kriiskad, on inimeste näod ja hääled, liigutused ja pilgud. Sa kuuled seda ja näed seda, aga ikkagi liigud vaikusel. On vaikne. (Õnnepalu 2019a: 33)

Üks osa paiga “kudumisel” on sellesse sisseelamine. Üldiselt tundub olevat nii, et kui jutustaja uude paika kolib, siis justkui igaveseks. Ta võtab justkui vastu selle momendi, selles kohas ja muud maailma tema jaoks ei eksisteeri. Näiteks “Aakri” lõpuosas ütleb ta, et Kanadasse, Heino Jõe suvilasse kolis ta igaveseks sisse ja väljakolides igaveseks välja (2019b: 381). “Pariisis” ütleb ta:

Möödunud on viis päeva ja juba olen ma asunud siinsesse igavikku. Kuskil selle ääretuse taga on muidugi ka teised kohad ja teised ajad, aga mis tähtsust neil on? (Õnnepalu 2019a: 29)

Läbi sellise hoiaku – igaveseks paika jäämine, hakkab jutustaja unistama ühest võimalikust elust, mis selles Linnas võiks olla. Näiteks vaadates kojameest, tekib jutustajal küsimus, miks temal ei võiks olla selles linnas oma elu ja amet ja oma peenramaa (Õnnepalu 2019a: 16). Teine viis, kuidas kodutunne avaldub on, et Pariis on väga turvaline jutustaja jaoks, kõik on hästi korraldatud. Linn on justkui masin, mis iseenesest töötab.

Ei. Siin linnas ma ei karda. Imelik. Tunnen siin end nagu ema süles. Vaatan õnnelikult ja kartmatult, keegi ei saa mulle midagi halba teha. Ema ei luba. (Õnnepalu 2019a: 22)

Öösel, ärgates enne koitu, kui linn vaikne on, siis ühekorraga on mingi hirm ja kindlus samal ajal: ta tunneb, et on millegi südames. (Õnnepalu 2019a: 105) Jutustaja ütleb, et selles linnas

maailmalõpumõtteid pähe ei tule, katastroofihirmu pole (samas: 21). Linn ei saa lõppeda, sest ta on pealiskaudselt vaadates nii hästi ära korraldatud: lilled saavad justkui iseenesest maja ees kastetud, prügi veetakse kuskile kaugemale ööpimeduses ära, kaubad ilmuvad riulitele alati tagasi. Kuigi tunneb end märkimisväärselt turvaliselt Pariisis, siis ometi vastuoluliselt on Linn turvalukke ja kõrgeid raudaedu täis. Igal ühel on oma koht, mida ta kaitsma peab. Ka kodututel. (Õnnepalu 2019a: 40) Omal vastuolulisel moel on hoopis kodutud need kõige suuremad kojujääjad, st Pariisi jääjad kesk suvekuid. Tema, koos kodututega, on edasi Linnas:

Kui ka kõik linnast ära sõidavad, siis kodutud ikka jäävad. Nagu oleksid nemad kõige paiksemad ja kodupaigatruumad. (Õnnepalu 2019a: 128)

Ruumilises mõttes tunneb ta augustikuises Pariisis end üksi, kui enamus pariislasi on mere äärde sõitnud. Ta ütleb, et linn on rohkem tema päralt kui kunagi varem (Õnnepalu 2019a: 149). Kuigi ta on Pariisis enamjaolt üksi, siis päris üksi ta ei ela – tal on kass Rita, kelle eest hoolitseda. Samuti on hetki, kus jutustaja tunneb end olevat osa sellest linnast, ühendatuna nähtamatu niidiga kõikide teiste Pariisi elanikega:

Ikkagi, ma olen korteris üksi. Perfektselt üksi, aga tunnen ometi, kuidas laman koos arvutute kehadega, nende keskel, peaaegu nende alla maetult. Ei, mitte maetult. Nad ei lämmata. Aga nad on. Ümberringi. (Õnnepalu 2019a: lk 140)

On hetki, kui tunneb jutustaja siiski ka üksindust, mida aga ei näe negatiivse olukorrana: näiteks Montsouris'i pargis kuulates noorte jutuvada, hõikeid ja naeru, nendib, et see on miski, millesse pole kunagi ta kuulunud, kuid mis siiski naeratama paneb (Õnnepalu 2019a: 130). Kuid ometi ei jää muljet, et ta sooviks, et keegi veel temaga koos selles Linnas oleks. Platooniliselt märgib ta, et kirjanik ongi jääma üksi, see on tema elusaatus. (samas: 137) Ta on leppinud Linnas elamise anonüümsuse ja üksindusega – saab elada omas maailmas. Ja läbi selle teebki igauks oma Linna, fabritseerib oma elu seal. (samas: 145) Siiski üksindus tekitab ka aeg-ajalt tühimust ja frustratsiooni: “Nüüd tuleb äkki kõik jälle meelde: elu, mahajäetus, see, mis alati, tupik.” (samas: 129)

Relphi järgi väljendub side kohaga teatud paigategadmistes ning selles, kui hoolitsetakse ning muretsetakse selle käekäigu pärast. Seda ise ütleb ka jutustaja, kes vaimus on pariislaseks hakanud – teda huvitab selle linna käekäik, ta tunneb, et kuulub *nende* hulka. Linna kodanikuks saamiseks pole vaja sooritada eksamit või mingit muud formaalsust. Seal elades ajad endale juured alla, kui saad iseendaks. Linn võib inimesi välja visata, nad unustada, uued asemele

kutsuda, kuid kõik, kes jäävad, võivad siin jääda eikellekski. Ja selline elutunnetus teebki Linna kodanikuks. Samas väidab ta, et prantslaseks või inglaseks ta ei saa, nagu ka eestlaseks pole võimalik hakata. (samas 119–120) Nii kaua kuni elad Linnas, nii kaua saad ka end tema kodanikuks pidada:

Ma tean, et juba mõne päevaga pärast lahkumist lakkan ma olemast “pariislane”, kelleks ma pole muidugi iial saanudki. Aga miks pole? Praegu olen. Kes julgeb vastu vaielda? Keegi ei julge. Pole kedagi. (Õnnepalu 2019a: 121)

Jutustaja väidab, et tal pole tõelist kodulinna, tõelist isamaad. Mõned read hiljem kirjutab ta, et Pariis on ainus tõeline kodulinn, mis tal üldse olnud on, isegi kui ta on selle enda jaoks täielikult valmis ise fabritseerinud. Kui üldse kuidagi peaks linna omaks saama, siis saab selleks Linna õhu kaudu (maa omaks saab siis, kui oled sellesse maetud). Aga kõik need vastukäivad väited kodu ja kodulinna koha pealt ei olegi niivõrd tähtsad, sest ta ise nendib, et mitte ükski koht ei saa niikuinii teda ära taltsutada ja enda omaks teha. See tähendaks justkui, et kodutunne jääb alati millekski, mille poole jälle püüelda; kuhugi lõplikult jääda pole eesmärk:

Tegelikult olen metsik ja leppimatu. Ei lase ennast ära taltsutada ega kodustada mitte kellelgi. Ega millelgi. Ei ühelgi maal ega linnal ega kohal. Tahaks küll, aga ei või. Õnnis oleks ju olla taltsas, tulla ilusti koju, nautida rahu ja leppimist. (Õnnepalu 2019a: 108)

Aga siiski on koht, kuhu poole jutustaja pürgib. Mingi ähmane unistus, mis Luxembourgigi aias tal meelde tuleb. Ränd kodu poole aktiveerubki Linnas, unistades elust, mis on totaalselt erinev suurlinnas elamisest. Fantaseeritakse Pariisist rõhutatult väga *välja*, väga kaugele:

Ja see on üks kindel koht, mida ma ometi eluski näinud ei ole. Lage rohune mererand, ei mingit metsa, isegi ei ainsat puud. Madal rohi. Tuletorn. Kus see on? Ma ei tea. Võib-olla teises ilmas. Võib-olla saan seda veel elus näha. Võib-olla seda polegi, võib-olla on see puhtalt vaimne kujutus, sest linn on selle peale mihkel: looma puhtalt vaimseid kujutlusi. (Õnnepalu 2019a: 43)

Kusjuures, sellisest saarelikust ideaalmaastikust on juttu ka “Piiriigis”: tühi laudsile rohune mererand, lakkamatu tuul, värvide muutumine vastavalt aasta- ja kellaaegadele jne (Tode 1993: 24–25). See millest ta igatahes unistab, nii ka täide läheb – sellel saarel, mida jutustaja ise on

hakanud kutsuma Lõpmatuseks, satub ta elama tuletorni lähedusse, tsaariaegsesse Tuletorniülema kuuri, millest on elamine kõpitsetud (Õnnepalu 2019c: 51). Võib ainult aimata, mis saarest jutt käib (“Lõpmatuses” ühtegi kohanime mainitud pole), kuid “Pariisis” ütleb jutustaja, et Vilsandi ja Pariis on tema kaks suurt armastust kohtade seas, kirjeldades neid nii:

Mõlemad natuke platoonilised ja õnnetud, ja samas kõige õnnelikumad, mis olla saavad. Alati värsked. Ei kulu surmatunnini. Mõlemad pärit raamatutest. Ja mõlemad nagu raamatus – siin linnas ja seal kaugel saarel ongi olla nagu raamatus. Natuke ebareaalne, põnev, lõplik. (Õnnepalu 2019a: 131)

Saarel, mida kirjanik nimetab “Lõpmatuses” osas enda surmapaigana, küsibki: kuhu siis veel on mõtet reisida, kui mitte ainult enda surmapaika? (Õnnepalu 2019c: 54) Nii Pariisi kui Vilsandit nimetab ka paikadeks, kus magus surra oleks. See ei ole mingi morbiidne idee paigast, vaid vastupidi jaatab elu väga tugevalt:

Sellega mõeldakse: siin tahaks elada. Elada, kuni... See on see õige vagun, mille akendest tahaks välja vaadata. Rongi sihtjaam jääb samaks, olgu vagun milline tahes. See on talle otsaette kirjutatud: Surm. (Õnnepalu 2019a: 132)

Nii et ränd kodu poole pole ainult sellele Lõpmatuse saarele, vaid rändu kodu poole võib mõtestada ka kui rändu surma poole. Tundub, et selles suures linnas igatahes algab ränd kodu poole ning tehakse rahu möödunud aegade ja minevikuga. Teose lõpuosas tõdeb jutustaja:

Aeg, minu aeg siin saab otsa, ja see on hea. Rännak läheb edasi, natuke on hirm, nagu ikka tundmatusele vastu minnes, aga süda on kerge ja tühi. (Õnnepalu 2019a: 173)

2.2 Kanadas

Maja ise, kuhu elama asutakse Kanadas umbes kuuks ajaks, on endise skaudi Heino Jõe suvila Toronto eeslinnas, Kotkajärve ääres. Paik, kus maja asub, on justkui tükike Eestit Kanadas (Õnnepalu 2019b: 193). Maja on 70ndatel ehitatud suvilale iseloomulik, selline võiks sama hästi ka asuda kodumaal, näiteks Laulasmaal või Lohusalus või Rannapungerjal (samas: 105). Suvilat

nimetab jutustaja “rahvusluse muuseumiks” (samas: 14), mille ääres kasvab nõmm-liivatee, mida jutustaja näeb kodumaa kaotuse ja leppimatuse kujundina (samas: 130).

Kanadas on jutustaja esimesed tähelepanekud, et kõik on teistmoodi – linnud laulavad tuttavalt, aga tagurpidi (Õnnepalu 2019b: 7), öös on võõrad hääled (samas: 12), hapukoor on kaotanud oma tavapärased omadused (samas: 30). Üldistavalt ütleb kirjanik: “Üleüldiselt aga on Ameerika vale maa,” (samas: 8), pidades silmas tema sarnanemist Euroopaga, kuigi kõik on samal ajal justkui teistpidi: kontrastid on suuremad, autod on suuremad, kiirteed on laiemad ja obsessioon raha ja ravimitega on võrdlemisi suur (samas: 10). Kõik tuttav hakkab hägustuma, Euroopa muutub pisemaks ja pisemaks ning järsku ei asu ta enam üldse maailma keskel, nagu Euroopas inimestele endale tundub. Eesti tundub eriti väike Ameerikast vaadates. (samas: 123) Mis teeb inimese kodumaa? Kodumaa on ambivalentne teema jutustaja jaoks. “Aakris” poeetiliselt kirjeldades ütleb ta, et kodumaa on taevas, õhus, vee peal, tähtedes, mis paistavad ja päevades, mis mõnikord on palavad (Õnnepalu 2019b: 362). Teiselt poolt on patriootlikkus kodumaa osas piinlik, sest see koht, kuhu me sündima satume on ju juhuslik (Õnnepalu 2019a: 118–119). Kui “Pariisis” tegeleb jutustaja teemaga, kuidas saada paiga kohalikuks, siis “Aakris” keerleb teatud osa teosest selle ümber, et kuidas on maa omamisega – tekib küsimus, kas meil on üldse õigust sellele maale või majale mida me omame. Ja mida see omamine tähendab?

Rääkides Ameerikast, ei saa üle ega ümber ameerikalikust tarbimis- ja omamisvajadusest, mis ka meid ka siin Euroopas kummitab (jutustaja ise toob selle näiteks ERAMAA sildid, mis kakskümmend viis aastat tagasi Eestisse tekkisid). Pannakse sildid, tehakse väravad ja tõkkepuud, kaamerad riputatakse üles. Kõik hirmust, et hoida oma kodu võõrastest puhas. (Õnnepalu 2019b: 110) Kuid kui rääkida Ameerikast ja selle mentaliteedist, siis peaks sisse tooma selle maa põlisrahvaste elutunnetuse, kellel on maa omamisega hoopis teistsugune suhe – maa on midagi, millega terviklikult harmoonias elatakse; seda pole võimalik osta või müüa, sest see ei saagi meile, inimestele, kunagi kuuluda. Sellist suhtumist on tunda ka jutustaja mõtetes (suvitajaks või ränduriks laiemalt olemine, vähe omamine, mitte kuulumine, elu vaatlemine). Taolist stoilist hoiakut asjade omamise vastu võib näha ka “Paradiisis” (2009) – jutustaja ütleb, et olles leidnud ulualust võõrastest majadest, teab ta, et meile ei kuulu mitte miski. Ta nimetab seda “võõras ja majaline Jumala maa peal” olekuks – ei oma me midagi lõpuni välja, jääme alati siin maa peal üürilisteks, ükskõik kui palju me ametlikult, paberite järgi ei omaks (2009: 183).

Maa omamine – see on kompleksne teema. Ühelt poolt, väliseestlased, kellest see teos väga suures mahus kõneleb, on ju pagenud eestlaste järeltulevad põlved, kes justnimelt selle eest pagesid (mitmete muude ja veel keerulisemate põhjuste hulgas), et omandiõigus kadus ära. Teoses ongi vastandatud ja võrreldud kodu- ja väliseestlaseid ning nende elu, on tunda isiklikku ja kollektiivset haavumist erinevate hoiakute peale, mida minevik on väliseestlasi tundma või tegutsema pannud (näiteks, kuidas 90ndatel oli võimalik maju tagasi osta). Kellele see maa/maja kuulub – kas sellele eestlasele, kes pages või sellele, kes jäi? Jutustaja küsib:

Kas inimesel üldse saab olla õigust selle maa peale, kus ta elab? Kui usud, siis on, teadis Põrgupõhja Jürka. Mina pole seda kunagi uskunud. Armu poolest olen ma tohtinud elada siin ja seal. Nüüd elan siin, selle järve ääres, kus mulle ei kuulu miski ja kus ma olen mitmekordne võõras, võõras sellel suurel maal ja võõras ka selle väikese “pagulasrahva” hulgas, sest nendegi hulka ma ei kuulu, ei saaks ega tahakski kuuluda. Niivõrd kui võimalik, tahaks üldse kuuluda võimalikult vähe. (Önnepalu 2019b: 69-70)

Kui “Pariisis” ütles jutustaja, et õiget kodumaad temal pole ja patriootlikkus on alati natuke piinlik, siis “Aakris” ikkagi jõutakse tagasi selleni, et maa ühendab inimesi ja teeb üheks. Mitte ainult see, kui oled lõpuks maetud ja füüsiliselt maa omaks saanud, vaid kui sa leiad, et maa sinu enda oma on:

Väliseestlaste ja eestlaste (taas)kohtumise lugu on ju üks lõputu arusaamatuste ja solvumiste (ja solvamiste) lugu. Möödapääsmatult. Sest see, et inimesed üksteise kõneldavast keelest enam-vähem aru saavad (ja tõesti veel vaid enam-vähem, kui sedagi!), ei tee neist veel ühte rahvast. Inimesi liidab rahvaks maa, mitte keel. Maa – koos rahvaga, kes temal elab ja teda enda omaks peab. Inimesi ühendavad ühised huvid. (Önnepalu 2019b: 99)

Ta leiab, et näiteks Prantsusmaal ja Inglismaal on kergem ennast omaks mõelda, vähemalt enda fantaasias, siis väliseestlus on midagi muud. Jutustaja tunneb end sissetungijana. (Önnepalu 2019b: 34). Jutustaja tunneb end selgelt võõrkehana antud keskkonnas, mis on kindlasti üks kodutustunde tunnuseid: ta arvab, et lisaks kohalikele, jälgib isegi järve ääres seisev üksik maja teda kahtlustavalt (samas: 96). Kuigi tegu on eestlastega, kes ümberringi elavad, ei muuda see fakt seda paika kodusemaks (samas: 28). Vastupidi – ta on alati pigem vältinud läbi käimist kohalike eestlastega, ükskõik mis sorti rännul ta ka ei oleks (samas: 213–214).

Kanadas on kodukaaslasteks, kes kodutunnet aitavad hoida, näiteks kuu, kes on seltsiks ja teekaaslaseks (Õnnepalu 2019b: 12); koolibrid, kes tema maja ees söömas käivad ja kaks suurt valgemandi, keda ta kindlasti meenutab, kui ta on lahkunud sellest kohast ja suvest (samas: 34–35); vöötorav Vöödu ja nimetu kobras (samas: 155). Aga ka tuli ahjus annab kodutunnet edasi: “Siin – äkki, milline selts, nagu oleks majas veel keegi elav hing! Soojusest rääkimata.” (samas: 79)

Kuigi inimesi on vähe, kellega suhelda (aeg-ajalt käivad jutust läbi Kontused või näiteks väikelinna kohvikuteenindaja), siis on üksindusega jutustaja pigem rahul. Aga kollast aknatulukeset teisel pool järve tahab ta ikka aeg-ajalt näha (samas: 112). Pigem aga otsitakse kontakti alati looduse ja loomadega, kellest tähelepanekuid kirja panna ning kes kodukaaslasteks saavad:

Olen misantroop. Igatahes maal ja looduses. Inimese koht on linnas. Seal on teda tore vaadelda. Looduses vaatleksin pigem linde ja loomi, inimesed ei oska siin enam olla. (Õnnepalu 2019b: 137)

Argised tegevused ning oma aakril tegutsemised on need, mis kodutunnet loovad (Õnnepalu 2019b: 279). Ja muidugi unistamine. Nagu Pariisis (ja ka Lõpmatuses) – jutustaja hakkab unistama ühest võimalikust elust selles paigas. Kui Pariisis unistati aedniku tööst ja Solesmes’i kloostri elamisest, siis Kanadas hakkab jutustaja veeretama mõtteid, kuidas oleks Muskokas, sellel aakril elada: see maja peaks olema järve kohal ja järv peaks olema paljude soppide ja saartega, kuhu saaks sõuda. Ühtegi ümberkaudset inimest ei tohiks olla. Tingimata peaksid õue peal kasvama valgemännid kaljunukkidel ja igas majakaares oleks aken. (Õnnepalu 2019b: 269–270) Aga need on fantaasiad, mida väga tõsiselt jällegi ei tasu võtta. Illusiooni, et maja tähendab kodu, ei ole:

Aeg-ajalt mind ikka tabavad majaehitamise (või juurdeehitamise) fantaasiad. Need on peaaegu nagu erootilised kujutelmad, lihtsalt tulevad äkki ja siis oled nende võimuses. Olen neid ka ellu viinud. Muidugi on see alati pettumust valmistanud. Maja on suur enesepettus. See kujutelm, et ilusas uues toas on ilus uus elu, on õnn. Midagi seal pole. Muud kui see, mis sa ise oled. Ükskõik kus toas või majas. (Õnnepalu 2019b: 107-108)

Koduigatsus ei ole jutustajale Kanadas peale tulnud. Rännusuvele eelnenud kodu või eelnenud elu väga ei mainitagi lugejale. “Pariisis” ütleb jutustaja oma kodu kohta, et ta ei saa sinna enam

naasta, sest seal pole enam kass Rullit ja tegelane A. elab oma uue armukesega (Önnepalu 2019a: 51). Ometi on tunda igatsust igatsust tähenduslike asjade/kohtade järgi, mis on koduloome protsessis Eestis olnud: kasside Sihvka ja Rulli surmapaik, vanavanaisa saksik raamatukapp ja Kanamatsi pärnavõsud (Önnepalu 2019b: 62–63). Lõpmatutes mainitakse mitu korda Tallinnat, sünnilinna. “Aakris” aga öeldakse, et tõeline kodu on olnud Hiiumaal – “Paradiisis” (2009) juttu olnud majast ja kohast, mida ta leinas peale väljakolimist aastaid (samas: 68).

Olen kuidagi unustanud kojutahtmise. Nüüd mõistan, kuidas saadakse hulkuriks. Lihtsalt hulgutakse piisavalt kaua, ollakse kodust ära, siin ja seal. Ja unustataksegi kojutahtmine ära. (Önnepalu 2019b: 338)

Üks märk eksistentsiaalsest väljasviibimisest on võimalus näha elu kõrvalt, vaadelda seda. “Aakris” tundub see väljasviibimine pigem vabastav olevat – jutustaja nimetab end suvitajaks. Mitte lihtsalt Kanada suvilarajoonis suvitajaks, vaid suvitajaks elus. Pariisis küsib ta:

“Loodan ka veel kunagi kuhugi sisse elada? Või on nii hea küll? Suvitada maailmas. Miks mitte?” (Önnepalu 2019a: 60)

See on rändaja hoiak – kõike saab võtta seiklusena (Önnepalu 2019b: 338), midagi ei tohiks isiklikult võtta, hoida end elu ja probleemidega kaasa minemast (samas: 73). Ka väliseestlasi vaatleb ta kui omamoodi eluaegsete (sunnitud) ränduritena, kes on Kanadasse ajutiselt elama asunud. Selline tunnetus annab jutustaja arvates hea hoiaku eluks kaasa. Me oleme niikuinii siin elus ajutiselt, ka kodu võib võtta kui rännutelki, mitte paikset ja alalist elamist. (Önnepalu 2019b: 263–264) Läbi sellise hoiaku iseloomustab ka reisimist ja mujal olemist:

Võib-olla rännakul ja mujal oleku ainus mõte ongi see: triivida ära oma harjunud muredest, samade asjade ümber tiirlevatest mõtetest äraoleku vaiksesse vette. Kus on õieti ükskõik. Mis saab. Kuidagi ju ikka saab. Ja võib-olla kuidagi hoopis paremini kui on kõik see, mida ma oskan välja mõelda ja ette kavandada. (Önnepalu 2019b: 182–183)

Kodu poole ränd on kahene: esiteks kodumaale naasemine peale rännusuve Euroopas ja Ameerikas. Teiseks on ta jõudnud koju, oma elukohta, mis on küll tuttav, aga samas võõras. Jutustaja hakkab vaikselt end talveks valmis panema. Ränd kodu poole jätkub:

(Olen küll kodus, aga õieti pole. Jätame selle kodusoleku sulgudesse, ärme seda arvesta, taandame ta välja. Kodu on tuttav, aga võõras. Ja kohe ma lähen siit edasi. Paika, kuhu... jääda? Kest teab!) (Õnnepalu 2019b: 388)

2.3 Saarel

Lõpuks, peale pikka rännusuve, jõutakse saarele, mida jutustaja hakkab kutsuma Lõpmatuseks – see koht on saar, Eestis. Miks Lõpmatus? Sest see on midagi, mis on igal ühel olemas, igäihe sisemuses, hinges (Õnnepalu 2019c: 125). Tegu on internaliseeritud koduga, tähenduses, et seda ei olegi võimalik väga täpselt defineerida – niivõrd iseenesestmõistetav ja loomulik on sealne olek. See on koht, mis on jutustajale korraga kõige lähemal ja kõige kaugem – kõige lähedam südamele, kõige kaugemal muust maailmast (Õnnepalu 2019c: 11) Sellisesse uude paika on jutustaja sisse seadnud, kus ta veeta tahab oma elu.

Pariisis peegeldas “mujal kodus” justkui tagasivaatamist oma minevikule, oma aastatele Pariisis, kus mujal (st välisriigis) tol ajal kodu leiti. “Aakris” on “mujal kodus” tähendus, et rännul, uues ajutises kohas kodu on võimalik leida. Võib öelda, et jutustaja on leidnud kodu, peale pikki kuid “mujal”. Või teistpidi – kuna see koht nii eriline ja muust maailmast eraldatud on, siis võib veel väita, et see ongi see “mujal”, kus kodu leitud on. See on paik, kus ta viibib eksistentsiaalselt sees – ollakse osa sellest paigast, nähakse tulevikku selles kohas. “Aakri” lõpuosas ütleb jutustaja:

Läksin seal ja mõtlesin, esimest korda nii selgesti: et kuhugi on mõtet minna ainult siis, kui sa tead, et sa lähedki. Alatiseks. Et sa lähed sinna elama. Ja no siis ka surema. Ainult surema on mõtet kuhugi minna. Muidu see on niisama reisimine. (Õnnepalu 2019b: 380–381)

Kui triloogia kahes eelnevas osas on pigem kõnnitud minevikuradadel – nii isiklikel kui kollektiivsel, siis “Lõpmatuses” on jõutud justkui koju, sinna kus nähakse lõpuks enda tulevikku. Kodu ajaline identiteet hakkab kaduma, aga seda positiivses võtmes – tahetakse ainult tulevikust unistada ja tunnetatakse, et on kohale jõutud. Ja vastupidi – minevikku ei taheta enam meenutada, see puudub ja sellel puudub mõjuvõim oleviku või tuleviku üle:

Minevikku pole. No muidugi, on jäljed, on mälestused, aga need... ei loe. Hing on tegelikult nii lahti sellele, mis tuleb, sellele, mida ta ootab, ühesõnaga kogu Lõpmatusesele, mis parajasti laiub ta ees ja kohal ja taga ja all, et kus need minevikuhaavad ja –armid veel olema peaksid? Neid pole. (Õnnepalu 2019c: 122)

“Pariisis” mainitakse kahte suurt eluarmastust kohtade seas – Pariis ise ja Vilsandi saar. “Lõpmatuses” ei ole viidatud sellele kohale otseselt kui Vilsandile, seda võib vaid aimata, eriti, et autor on seal saarel viimastel aastatel ise Vilsandil elanud. Ühe seose võib veel tuua, läbi Luxembourg’i aias istumise ja selle konkreetse momendi mainimise läbi: “Pariisis” kirjutab jutustaja, et istudes ühel pühapäeval Luxembourg’i aias unistab ta elust Vilsandil (2019a: 133). “Lõpmatuses” kirjutab ta aga nii:

Tulin siia Pariisist. Mitte küll päris otse, aga enam-vähem. Otsus sündis seal, ma mäletan küll, see oli üks pühapäeva ennelõuna Luxembourg’i aias, kui kaelustuvi vaatas mind oma punase silmaga ja ma lugesin plekist pingi peal istudes mingit raamatut. Puud kahisesid äkitselt jahedaks muutunud tuule käes, mis sai puhuda vaid Ookeanilt, ja korraga ma teadsin, kuhu see teekond mind viib. Nii et ma kirjutasin kohe samal päeval Ruthile siia kirja, kus ma ütlesin ennast ja kadedaid jumalaid petta püüdes, et sel aastal ma Lõpmatusse küll ei jõua... See oli augusti alguses ja oktoobri lõpus olin ma oma väikese kolikoormaga siin. (Õnnepalu 2019c: 198)

See koht, kuhu jutustaja algselt sisse pidi kolima on kahe korstnaga maja, mis seisab kõige äärmises ääres, teistest majadest kilomeetreid eemal. Seda üksildast paika nimetab ta kellegi Surnud Kirjaniku majaks. Aga elu tegi teised keerdkäigud – hoopis on sattunud vanasse tsaariaegsesse Tuletorniülema kuuri. Ning see on olnud unistus juba vanast ajast, mis nüüd täitub: Talv Tuletorni all. (Õnnepalu 2019c: 50–51) Tuletorni tajub ta millegi suurena, mis tema kohal kõrgub, nagu tulnukate kosmoselaev (samas: 92).

Sellest saarest on jutustaja unistanud juba lapsepõlves, kui see vaid kaugel võimatu unistus tundus. Samuti nooruspõlves, kui teadusõpingud sellele saarele tõid. Siis oli see paik piiritsoon, mistõttu saarele sattumine, aga eelkõige elamine niivõrd eriline ja erakordne tundus. Ja erakordne on see elu seal saarel siiani. Esiteks on Lõpmatus metsik (Õnnepalu 2019c: 8) ning raske, igav ja õudne (Õnnepalu 2019c: 36). Ta asub Maaailma ääre peal, kus ununeb ja kaotab

mõjuvõimu minevik (Õnnepalu 2019c: 123). See on koht, millele mõistus või loogika justkui külge ei hakkaks, isegi saarel elavad tegelased tunduvad erakordsed ja erilised:

Üleüldse on teadlased Lõpmatuse uurimisest loobunud. Liiga raskesti piiritletav aine, liiga uduselt sõnastatavad probleemid. Ja nii ongi see söötis maa jäetud minusugustele isehakanud uurijatele, fantasööridele, unistajatele ja viimastele elusolevatele teoloogidele, kes veel suudavad lugeda Pühased Kirju algkeeles ega ole loobunud sealt otsimast Tähendust. (Õnnepalu 2019c: 183)

Saare elanikud pole mitte ainult unistajatest intelligendid, vaid lisaks väga head inimesed, kes on ka parajad vembrad ja vigurvändad. Jutustaja tunneb, et saare iseloomu tõttu, kus terve saar on üks perekond (eriti talviti), on ta sellel saarel elus tänu heade inimeste abile, kuigi elab oma elupaigas üksi. (Õnnepalu 2019c: 204–205) Kodukaaslasteks on lisaks saarekaaslastele saanud ka Johannespassiooni esitajad Youtube'i vahendusel, kellega ta Talve veedab (samas: 150). Ja muidugi linnud. Nagu igal pool – paneb jutustaja alati tähele linde, sõbrustab nendega, toidab ja hoiab. Lõpmatuse saart nimetab ta Linnuriigiks (samas: 16). Ka inimest võrdleb ta linnu olemusega – meis on palju sarnast ja mõnes mõttes võime me end kutsuda rännukaaslasteks. Saarel näeb majaehitus välja sarnane linnu pesaehitamisega:

Iga kõrre ja pulga pead nokas kohale tassima. Linnul kergemgi, tema tuleb ühe lennuga, ja ongi materjal paigas. Pääsuke segab ka betooni juba nokas valmis ja surub kohe paika, kõrred armatuuriks sees – seisab küll, vidiit! Lendav segumasin. Inimene peab ikka mitu korda oma kõrsi tõstma ja kergitama, enne kui nad paika saavad. Neid kordi ei taha kohe lugema hakatagi. Nii võib hirm hakata, et su pesa ehk Onn ei saagi talveks valmis. Sest inimene on veel selles mõttes imelik lind, et tema teeb pesa talveks, mitte kevadeks. (Õnnepalu 2019c: 86–87)

Talvega on jutustajal eriline suhe sellel saarel – varem on talv olnud jutustaja kibedaim vaenlane, kui sel saarel veedetud esimene Talv on elu kõige ilusam olnud (Õnnepalu 2019c: 52). Juba “Aakris” mainib ta: “Talves avaldub paiga tõde. Talvel on raske valetada.” (Õnnepalu 2019b: 289) Yi-Fu Tuan (2001: 137) ütleb, et talvel muutub maja intiimsemaks, sest siis toimib ta otseselt varjualusena. Kindlasti võib seda eeldada (peaaegu) üksikul saarel, mis seisab looduse meelevalda rüpes, kus talvel kõikvõimalikud raskused end avaldada võivad. Kui kõige

kindlam kindlus saarel on Linnukindlus, siis saare püasjukaks võib kutsuda tuult (Õnnepalu 2019c: 179). Selle asukaga seostub ka kõigi ühine hirm nimega Suur Torm, mis kõik võib niisama lihtsalt minema pühkida (samas: 93). Seetõttu on majal jutustaja jaoks praktilised omadused, mis aitavad talve üle elada:

Sest mis on maja? Üks vihmavari ja tuulevari, üks ulualune, mis peab küllalt ilma ja tuult, et saaks seal oodata, kuni väljas jälle valgeks läheb; kuni tuleb talvehommiku Esimene Vares: kuni tuleb Kevad; kuni tuleb Talv; kuni elu saab otsa ja sa võid seal oma Surivoodile heita. See on maja. (Õnnepalu 2019c: 64)

“Aakris” avaldab jutustaja oma mõtteid üleüldiselt elus suvitajaks olemisest, st vähem muretseda ja asju mitte väga isiklikult võtta. “Lõpmatuses” võtab ta paikade omamise ja kergemalt võtmise omavahelise seose kokku nii:

Lisaks ta teab, ja kaljukindlalt, et süidame peale ei tohi võtta midagi üleliigset. Siis ei saa enam magada, olgu sul või maailma kõige kõvemate seinte ja viiekordsete akendega maja. (Õnnepalu 2019c: 169)

Jutustaja nimetab end Lõpmatuse Asunikuks (mitte asukaks!) ning oma uut kodu asundustaluks. See koht, kus ta elama asub, on uus maa, kus keegi pole elanud ega surnud – elu justkui algab uuesti, saabuks justkui uus peatükk. (Õnnepalu 2019c: 198–199) Kodu koduks tegemise retsept on lihtne: põrandate pesemine, lilled vaasi ning triibuline riie põrandale. Kodu asustamise protsess on samuti juba mitmeid kordi proovitud ja ka see on see sama: alguses on uue koha avastamise vaimustus, enda sisseseadmine, paiga tähistamine, enda omaks tegemine. See tekitab õnneuima, pärast mida tuleb ränk kukkumine. Umbes teisel aastal tuleb sügavam tõus, uus armumine, omakssaamine. Kohaleasumine uues paigas tähendab tema jaoks oma aia tegemist (ka Pariisis unistab oma aiast, Lõpmatuses viib selle ellu) (Õnnepalu 2019b: 199–200).

Nagu mainitud – lapsepõlvkoduga otsest emotsionaalset seost pole, pigem peetakse ja mäletatakse Hiiumaa kodu, kus hilisemas eas on elatud. Ka sünnilinna, Tallinnaga, käib jutustaja hüvasti jätmas, ööbides Palace'i hotellis ja “nähes linna teiselt poolt”. Märgiline koht Tallinnas tundub ainsana olevat Toompea, mis asub omas ajas ning kuhu teatud meeleseisundis minnakse kõndima (Õnnepalu 2019c: 128–129) Tallinn ja Lõpmatuse on küll lõpmata erinevad enda olemuselt, kuid ometi märgib jutustaja, et sünnilinna trammid ja Lõpmatuse on kummalisel, kvantmehaanilisel ja metafüüsilisel tasemel ühendatud (samas: 126). Aga see, kus inimene

sündinud on – see ei olegi nii tähtis lõppude lõpuks. Lõpmatuses vaadates, sealsest paigast, mis nii südamelähedane, loeb ainult see, kuhu on oma elus välja jõutud:

Vana aja inimestele oli see asi hästi teada, nagu kõik muudki tähtsad asjad. Inimese sünniaega ja –paika tihti ei mäletatudki. Tähtsaks peeti vaid seda, kuhu inimene oma odüsseial, sest iga elu on üks odüsseia, välja jõuab, kuhu tema rännak viib ja lõpeb. See on tema kodu. See ja ainult see. Minu kodu on Lõpmatus. See ürgvana korallriff. See noor ja kerglane arhipelaag. Muud pole mulle vaja. Muu on Minevik ja Minevik on mürk. (Õnnepalu 2019c: 124)

Kui Kanadas, Muskokas, tundus jutustajale pidevalt, et viibib väljas ja vaatleb väliseestlaste toimetusi nende aakritel, siis Lõpmatuses välja jõudmine on olek, kus eksistentsiaalselt viibitakse sees. Üks osa on näiteks see, et jutustaja tundub eluga rahul olevat, väites, et iga päev sellel saarel on täiuslik (Õnnepalu 2019c: 216). Ka unistamine tulevikust on võtnud tõsisemad mõõtmed – unistatakse uutest põrandatest ja lagedest ja uuest Triiphoonest. Ja unistatakse oma uuest elust nendel põrandatel ja nende lagede all, isegi kui see täiesti tavaline elu tuleb. (Õnnepalu 2019c: 42) Muidugi sellist unistamist leidis ka “Aakris”, kus oma aakrit kokku unistati, aga see tundus olevat pigem fantaseerimine, “mis oleks kui” küsimuste esitamine.

Peab minema Postipaadi peale, ülehomme on reis. Senikaua võib niisama õuetrepi peale maha istuda ja plaani pidada. Pole paremat asja Lõpmatuses, kui istuda kevadise päikese käes oma õuetrepil ja pidada üht asjalikku plaani (vt „Unistamine”). Näiteks Kuuri ehitamisest. Projekt tuleb ju peas valmis joonistada. Tingimata tuulelipp harja peale. See tuleb välja mõelda. Et milline teha. Kas kala või laev või hoopis näkineiu. (Õnnepalu 2019c: 114–115)

Ühesõnaga – plaan või projekt ei pea olema niivõrd praktiline, unistamine ise on praktiline tegevus. See justkui annab mõista, et jutustaja päriselt ka kaalub seal elu sisse seada ja nii elupäevade lõpuni. Unistatakse millestki veel näiliselt võimatumast – Elu Armastusest, kes tuleks justnimelt talvel (mil see kõige võimatum on) kadakanõmmede vahel jutustajale vastu (Õnnepalu 2019c: 45). Igatahes mujale ei igatseta:

Igatahes üks on kindel: iial pole sa siit aknast välja merele vaadates unistanud kaugetest maadest, suurtest linnadest ja laiast maailmast. Mitte iial! Ei hakka ka. Sest kus nad siis on? Mujal kui Lõpmatuses? Ja sina oled siin istudes ju

kõige selle keskel, mitte kuskil ääre peal. Mitte mere taga, vaid mere ees.

Sellepärast sa ütledki: Lõpmatus. (Õnnepalu 2019c: 43–44)

Jutustaja ütleb, et ta ei oska enam kuhugi tahta – kojuminek kui selline on täiesti meelest läinud. Ega seda “kodu” ei avaldatagi läbi kolme teose, kuhu oleks nendelt rändudelt pidanud naasema. Uus kodu on see saar ja selle rahvas on saanud tähtsaks, uueks perekonnaks (Õnnepalu 2019c: 75). Ta tunneb, et ka tema keha on läinud uuele režiimile – oma tõelisele. Keha ütleb justkui tema omanikule, et on kohale jõutud. (Õnnepalu 2019c: 59–60) On tunda, et jõutakse oma surmapaika, millest “Pariisis” juttu oli – see on see vagun, kus elu elada tahetakse, enne lõplikku sihtjaama. Jutustaja Poetiliselt ütleb jutustaja viimases peatükis, et see on see Asunikuonn, Vene, millega kavatseb üle ajaookeani seilata, mis teda tema Sadamast veel lahutab (samas: 246).

Kokkuvõte

Bakalaureusetöös uurisin, kuidas avaldub kodu- ja kodutusetunne Tõnu Õnnepalu triloogias “Mujal kodus”. Kodutundel ja kodutustundel on erinevad tähed, mida avasin töö esimeses peatükis: kuidas ruum ja koht saavad koduks, kuidas avalduvad kodutunne ja kodutustunne ning kuidas ränd ja kodu on omavahelises suhtes. Teises peatükis analüüsisin antud teooriate valguses kolme Tõnu Õnnepalu teost, mis kuuluvad triloogiasse “Mujal kodus” (2019): “Pariis”, “Aaker” ja “Lõpmatus”. Minu eesmärgiks oli avada jutustaja hoiakuid, vaatlusi ja tundeid erinevate kohtade suhtes, kus ta parasjagu viibib (sõltuvalt teosest, kas Pariisis, Kanadas või saarel, mida ta ise kutsub Lõpmatuseks).

Teoreetilisest peatükist selgub esiteks, et me viibime iga hetk enda elus mingis ruumis; ruumi defineerivad objektid ja kohad. Koht on tähenduselt ruumi “järgmine aste”, tähenduses, et subjekt on kohale omistanud tähenduse ja väärtuse. Läbi sellise protsessi tekibki koht, mida võib kutsuda koduks. Kodusid on tänapäeva inimesel üldjuhul mitu ja see ei pea alati maja kujul olema, lisaks tema tähendus ei ole püsiv – see võib iga hetk muutuda. Kodu on Yi-Fu Tuani järgi intiimne paik, tähenduses, et see on paik, kus inimese vajadused on rahuldatud ja tema eest hoolitsetakse; ta pakub meile kaitset, turvatunnet ning on osa identiteedist. Kodususel on Edmund Husserli teooria kohaselt kaks struktuuri elementi: ruumiline ja intersubjektiivne. Leo Luksi järgi seisneb see igapäevases toimivuses (mida isegi ei pruugi tähele panna, niivõrd iseenesestmõistetav on see), hoides käigus argielu. Kodutunne seisneb turvatundes, tuttavlikkuses, kuuluvuses ning kontrollis. Kodutunde paariliseks on kodutustunne, st võõrus ja kodusus vahelduvad koguaeg. Kodutustunne võib tähendada väljas viibimist, kuuluvustunde puudumist. Ka kodutustunne jaguneb ruumiliseks ja intersubjektiivseks. Et elada täielikult, siis inimene vajab nii rändamist (võõras kogemuses olemist) kui ka naasmist (kodu poole) – see on rännu põhiline eesmärk. Aga on ka eksistentsiaalne migratsioon, mis tähendab, et inimesed lahkuvad justnimelt kodutustunnetel kodust, et minna otsima enda “päris kodu”. Kojutuleku kogemuse käivitamiseks on vaja kolme faktorit: esiteks viibida kodust eemal, nii ruumiliselt kui ka intersubjektiivselt; teiseks on vaja, et eemalviibija objektiviseeriks kodu ning kolmandaks tingimuseks on tahe naasta koju.

“Pariisis” satub jutustaja enda endisesse kodulinna, ütlema hüvasti enda mineviku ja noorusega. Linn on siiani tema suur armastus kohtade seas, kuid teab, et sinna ei saa ta jääda. Ruumilises mõttes ja ka intersubjektiivselt tuntakse end aeg-ajalt üksi, aga see ei morjenda – pigem lepitakse enda kui ränduri saatusega. Kodumaad ning kodu ta ei igatse, vastupidi – ta tunneb, et pigem on ta pariislaseks saanud ja hakanud. Ränd kodu poole aktiveerub Linnas, kui fantaseeritakse uuest elust, uuest peatükist saarel, kus oleks magus surra. Niisiis – rändu kodu poole võib ka mõtestada kui rändu surma poole.

“Aakris” on kohaks, kuhu sisse hakatakse elama, Heino Jõe suvila Muskokas, Kanadas. Ruumi ehk Kanadat peetakse teistsuguseks võrreldes sellega, millega harjunud ollakse. Koht ehk suvila on aga vastupidiselt justkui tükike Eestit teisel kontinendil. Kodutustunded avalduvad selles, et jutustaja tunneb end väljas viibivat ja tunneb end võõrana, samas koduigatsust ka pole. Jutustaja nimetab end suvitajaks eluks, st alati vaatlejaks, ränduriks jääjaks. Ja ka majade või paikade omamist (st kodu) peaks võtma lihtsalt ühe rännupeatusena.

“Lõpmatuses” on tunda, et viibitakse eksistentsiaalselt sees – jutustaja on jõudnud enda tõelisesse koju. Sellel saarel elamisest ja justnimelt selles majas elamisest on varem unistatud, mis nüüd realiseerub. Üksindust või väljasviibimist ei ole tunda, uueks perekonnaks on saanud saare elanikud. Sünnilinnaga ja minevikuga jäetakse hüvasti ja tehakse rahu. On leitud enda viimane peatuspaik sellel rännul.

Kirjandus

Annus, Epp 2003. Kodu-koha-tunne. *Looming*, nr 8, lk 1250–1252.

Arnett, Ronald 2011. Existential Civility: Leaning Forward Into the Rapids. *Spiritual Horizons*, volume 6, Issue 6, pp 39–48.

Dovey, Kimberly 1985. Home and Homelessness. *Home Environments*. Ed. Irwin Altman, Carol M. Werner. New York: Plenum Press, pp 33–64.

Hukka, Anna 2020. Kodu mitmemõõtmeline tähendus. Valev Uibopuu pagulasaastad. *Keel ja Kirjandus*, nr 11, lk 951–968.

Kirss, Tiina Ann 2020. Aaker – Tõnu Õnnepalu mõtete hingemaa? *Akadeemia*, nr 2, lk 345–351.

Kõvamees, Anneli 2013. Nullindate reisikirjad: minu-vaated maailmale. *Methis. Studia humaniora Estonica*, 11, 84–96.

Kärdla Linnaraamatukogu 2020. *Tõnu Õnnepalu I #5: Avarus, kojujõudmine, õnn*. Vaadatud: 15.05.2021. https://www.youtube.com/watch?v=mE1_7qkTZIw

Luks, Leo 2013a. Ilma kodutundeta me jääme kodutuks. Kodutuse kogemuse kultuurifenomenoloogilise analüüsi katse. *Akadeemia*, nr 3, lk 402–427.

Luks, Leo 2013b. Kas kodutus on moodsa aja normaalseisund? *Akadeemia*, nr 6, lk 1111–1130.

Luks, Leo 2014a. Eesti kirjanduse kadunud kodu. *Keel ja Kirjandus*, nr 10, lk 729–748.

Luks, Leo 2014b. Juhan Liivi looming kodu ja kodutuse piiril. *Looming*, nr 11, lk 1599–1613.

Luks, Leo 2018. Ebaõdus kojutulek eesti kirjanduses. *Keel ja Kirjandus*, nr 3, lk 177–198.

Luks, Leo 2019. Kodutus kodus. Sissevaade Peeter Sauteri loomingusse. *Keel ja Kirjandus*, nr 10, 785–805.

Madison, Greg 2006. Existential Migration. *Existential Analysis*, nr 17.2, pp 238–260.

Melts, Brita 2014. Paradiis – Tõnu Õnnepalu kirjanduslik omailm. *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 509–524.

Pallasmaa, Juhani 2008. Existential Homelessness – Placelessness and Nostalgia in the Age of Mobility. *The Ethics of Mobilities*. Eds. Sigurd Bergmann, Tore Sager. Hampshire: Ashgate Publishing Ltd, pp 143–156.

Pärn, Linda 2019. Tõnu Õnnepalu: Pariisis sai minust kirjanik. *Postimees*. Vaadatud: 03.05.2021 https://raamatud.postimees.ee/6572890/tonu-onnepalu-pariisis-sai-minust-kirjanik?_ga=2.89692381.735026230.1621869177-781753203.1621869176

Relph, Edward 1976. *Place and Placelessness*. London: SAGE Publishing Ltd.

Soovik, Ene-Reet 2013. Kodu käsitlused Jaan Kaplinski luules. *Methis. Studia humaniora Estonica*, 12, 91–105.

Tilley, Christopher 1994. *A phenomenology of Landscape*. Oxford: Berg Publishers.

Tode, Emil 1993. *Piiririik*. Tallinn: Kirjastus Tuum.

Todres, Les; Galvin, Kathleen 2010. “Dwelling-Mobility”: An Existential Theory of Well Being. *Taylor & Francis Online*. Vaadatud: 17.05.2021

<https://www.tandfonline.com/doi/citedby/10.3402/qhw.v5i3.5444?scroll=top&needAccess=true#metrics-content>

Tuan, Yi-Fu 2001. *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Tuglas-seura 2020. *Uksest ja aknast: Tõnu Õnnepalju ja Mart Velsker*. Vaadatud: 09.05.2021. <https://www.youtube.com/watch?v=RIWKh1iEdeU>

Viik, Tõnu 2009. *Fenomenoloogia. 20. sajandi mõttevoolud*. Toim. Epp Annus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 215–228.

Õnnepalu, Tõnu 2007. *Flandria päevik*. Tallinn: Kirjastus Varrak.

Õnnepalu, Tõnu 2011. *Ainus armastus*. Tallinn: Kirjastus Varrak.

Õnnepalu, Tõnu 2019a. *Pariis: (Kakskümmend viis aastat hiljem)*. Tallinn: EKSA.

Õnnepalu, Tõnu 2019b. *Aaker: (Muskoka, Ontario, Ca)*. Tallinn: EKSA.

Õnnepalu, Tõnu 2019c. *Lõpmatus: (Esimene kevad)*. Tallinn: EKSA.

Summary

In this bachelor's thesis, I studied how do the feelings of being at home and being existentially homeless manifest in Tõnu Õnnepalu's trilogy *Mujal kodus* (At Home Elsewhere) (2019). The thesis is divided into two chapters: theoretical and analytical chapters. My aim with this research was to analyze the attitudes, feelings and observations of the narrator, in relation to the place he is residing (Paris, Canada, or an island in Estonia, which he calls Infinity).

The first chapter, which is the theoretical one, is divided into four subchapters: 1) home; 2) feeling at home; 3) feeling existentially homeless; 4) journey towards home. A subject is always in some sort of space. If he or she places meaning to this space, over time it has the potential of becoming a place. Through this kind of process forms a place, that the subject can refer to as home. Feeling at home has two structural elements, according to the theories of Edmund Husserl: spatial and intersubjective. Feeling at home is so obvious, we may not even recognize it in our day-to-day life. It is the feeling of security, familiarity, feeling of belonging and being in control. Feelings of familiarity are in an implicit pair with feelings of alienation - meaning they alternate each other all the time. Feeling existentially homeless means a state of being outside, containing feelings of not belonging and alienation. It also has spatial and intersubjective elements to it. Life is a constant dance between these two feelings: making and finding a home, retreating to a journey and eventually returning home.

In the second chapter, I analyzed Tõnu Õnnepalu's *At Home Elsewhere* trilogy, applying these various theories. It has three subchapters, each focusing on a different volume of the trilogy. Paris is one of the great loves among places of the narrator, being his former hometown. In this volume he is returning to Paris, to say goodbye to the city and past. This is the place, where the journey towards home begins. In Canada, he is staying in a cottage near Toronto. The narrator has feelings of being outside and being "a stranger". He calls himself a vacationer in life, meaning always having the eyes of an observer and standing a bit more outside than necessary, not tying down. In Infinity, he has travelled to the final destination of his life – his death place. It is a place, where he feels existentially inside. He has dreamt about living there and now it's all happening and being realized. There are no feelings of being alone or being an outsider. On the contrary: the people on the island feel like a new family. He returns to his hometown Tallinn to say goodbye to the town and past.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Rael Siim,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose “Kodu- ja kodutusetunne Tõnu Õnnepalu triloogias “Mujal kodus””, mille juhendaja on Mart Velsker, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Rael Siim
17.08.2021